

Osmanlı'dan Günümüze Sivil Toplum Kuruluşları ve Vatandaşlık Eğitime Katkıları

Dr. Seyfettin ARSLAN

Özet

Batı toplumlarında ortaya çıkan bir olgu olarak Sivil Toplum, Siyasal Yönetime karşı "özerk", "farklı" ve "özel" yönüyle demokratik bir mücadele yürüten bir yapıya sahiptir. Toplumun meydana getirdiği modern bir olgu olan Siyasal Toplum niteliğindeki Devletin keyfi, tekçi ve baskıcı politikalarına hukuk çerçevesinde mücadele edebilmek ve ortaya çıkan problemlere "sivililerin" lehine çözüm bulabilmek için kurulan Sivil Toplum Örgütleri kendine hedefler koymuştur. Bu hedeflerin en başında problemlerin insan hakları ve demokratik ilkelere göre çözülmesi gelmektedir. Bu hedefleri gerçekleştirebilmek için "gönüllü" bireylerden oluşan bir topluluğa ve kitle iletişim araçlarına ihtiyaç duymuşlardır. Böylelikle hedeflerini daha geniş bir topluluğa yaymaya çalışmışlardır. Bu çalışmada, çağdaş ve demokratik ülkeler seviyesine çıkmayı kendine hedef olarak seçen Türkiye'nin bu yolda önemli bir olgu olan Sivil Toplum Kuruluş ve anlayışının tarihsel gelişimi ve bu olgunun vatandaşlık eğitimine katkısını incelemeyi amaçlanmıştır. Bu temel amaçla birlikte Osmanlı'dan günümüze kadar "bağlı" veya "özerk" yapıdaki sivil toplum kuruluşlarından belli başlıları Literatür incelemesi (derleme) modeliyle ele alınıp değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Sivil toplum, Vatandaşlık, Eğitim, Özerk, Modernizm.

Non-Governmental Organizations from the Ottoman Period to Present and Their Contributions Citizenship Education.

Abstract

As a phenomenon, Civil Society emerged in Western societies has a structure which campaigns democratic struggle against to the government with its "autonomous", "different" and "special" aspects. Non-governmental organizations have set some goals in order to struggle with the State's arbitrary, oppressive and monistic policies in legal ways and to tackle with the emerging problems in favor of the civilians. Tackling with the problems according to the human rights and democratic principles is the leading goal among the others. In order to achieve these goals, non-governmental organizations needed a community consisting of "voluntary" individuals and mass media tools. Thus, they tried to disseminate their goals in a broader community. Turkey has set it as a goal to rise to the level of modern and democratic countries. In this way non-governmental organization is an important phenomenon. In this research, it was aimed to study the historical development and foundation of non-governmental organizations and their contribution to the citizenship education in Turkey. With this main intention some certain non-self-governing and autonomous non-governmental organizations from the Ottoman era to present were discussed with the literature review.

Keywords: Civil Society, Citizenship, Education, Autonomous, Modernism.

GİRİŞ

18. yüzyılda despotizme karşı kurulan ulus-devletlerin baskıcı ve keyfi uygulamalarına karşı devletten bağımsız ve denetleyici rolü üstlenen bir yapı olarak "sivil toplum" düşüncesi gelişmiştir. Siyasal topluma karşı böyle bir örgütün gelişmesinde Marx ve Hegel'in yanı sıra Gramsci öncü olarak Sivil Toplum'un felsefi temellerini ortaya koymuştur (Keane, 1993; Bobbio, 1993; Doğan, 2002). Sivil toplum kavramını Hegel klasik olarak bireyin devletten "farklı" ve "özelliğini" ifade etmek için ortaya koymuştur. Daha sonraları ise "özerklik" boyutu eklenmiş ve devleti sınırlayan, onu denetleyen bir mekanizma olarak devlete alternatif projeler, programlar vs. üretmiştir (Çaha, 1995: 99-100). Sivil toplum, toplumun sivil niteliğini vurgulayan sosyolojik bir kavram olarak karşımıza çıkar. Sivil sözcüğünün "askeri olmayan, asker sınıfından olmayan" bir ifade olduğu düşünüldüğünde aile, kabile, örgüt veya cemaatten herhangi biri sivil toplum olarak nitelenebilir (Doğan, 2000: 20-21). 1980 sonrasında ise Amerikan kültürüne has şekillenen sivil toplum kavramı bundan sonra Non-

Governmental Organizations (Hükümet Dışı Kuruluşlar) kavramıyla daha çok anılır oldu (Çaha, 2005: 13).

Sivil toplum, gönüllü, kendi kendini meydana getiren, kendi destekleri ile ayakta kalan, devletten özerk, özel alan ile devlet arasında aracılık yapma özelliğine sahip örgütlü sosyal bir yapılandırma (Sarıbay, 2007: 544). Sivil toplum kavramı Batılı bir kavram olup yine Batılı bir kavram olan demokrasinin gelişmesinde ve yerleşmesinde de önemli ölçüde katkısı olmuştur. Sivil toplum tek başına demokrasi için yeterli olmadığı gibi aynı şekilde de demokrasi tek başına sivil toplum için yeterli değildir (Abay, 2015). Sivil toplum, toplum içinde demokrasinin gelişmesi ve dayanışmanın artmasında önemli bir katkı sunmaktadır denir (Abay, 2015: 271); çünkü sivil toplumların temelde bireylerin ve grupların siyasal hayata katılarak demokratik bir toplumu ortaya çıkarmaları ve güçlendirmeleri beklenir (Küçükömer, 2000: 45).

Böylelikle sivil toplum, hem modern kavrayışa uygun olarak devlet aygıtı karşıtı niteliklere işaret eder, hem de yurttaşların meydana getirdikleri ve sorunlarını katılarak yani demokratik haklarını kullanarak çözümledikleri bir alan olarak görülür (Yeğen, Keyman, Çalışkan ve Toy, 2010: 14). Çoğulculuk, şeffaflık, katılım temelinde işlevsel olan demokrasi ve sivil toplum örgütleri, bireylerin kendilerini ifade etmelerini sağlamaktadır (Bayhan, 2005: 161). Sivil Toplum, birey özgürlüklerinin ve temel haklarının korunduğu, gönüllülük temelinde örgütlenmenin asıl olduğu, toplumun devletin önüne geçerek devlet politikalarını denetleyip yönlendirebildiği, yurttaşlık bilincine dayanan bir gelişmişlik düzeyidir (Özalp, 2008: 92). Bunun yanı sıra sivil toplumu politik toplumdaki tamamen ayırmak zor olduğu gibi sivil toplum politik toplumun dışında onu etkileyen ve ona ulaşmak için çabalayan grup ve sınıfları kapsayan bir özelliğe sahiptir (Küçükömer, 2000: 41).

Sivil toplumun ortaya çıkması bir nevi siyasal toplumun yani devletin kendi sorunlarını ve sorumluluğunu başka paydaşlarla paylaşarak daha kolay çözmek istemesinin bir sonucudur aynı zamanda (Duran, 2005: 205). Sivil toplum, siyasal toplumun sorumluluğunu paylaşmasının yanı sıra belli çerçevede işlevleri de bulunmaktadır. Sivil toplum, katılımı sağlayan, çatışmayı uzlaşmaya dönüştüren, ötekini hoş gören, sorumluluk duygusuna sahip bireylerin ve toplulukların oluşturduğu bir siyasal kültürde demokratik tutumların yerleşmesini zemin sağlar (Türküne, 2003: 54; Tosun, 2005: 140). Başka bir deyişle sivil toplum kamusal karşı özeli, aynılığa karşı farklılığı, toplumsal yarara karşı bireysel çıkarı korumak için ortaya çıktı (Keyman, 2005: 100).

Sivil toplumun yukarıda saydığımız tanım ve işlevlerini belli gruplar, örgütler veya kuruluşlar aracılığıyla yerine getirmektedir. Her şeyden önce şunu söylemekte fayda vardır: Bu bahsedilen özelliklere sahip sivil toplum kuruluşları daha çok uzmanlaşmış, işbölümün yoğunlaştığı siyasal katılımın arttığı, sanayileşmiş toplumlarda daha çok görülür (Yücekök, Turan ve Alkan, 1998: 1). Yani belli bir gelişmişlik düzeyine sahip olmayan ülkelerde sivil toplum olarak kurulan bazı örgütlerden bu tür işlevlerin görülmesi beklenmeyebilir. Bundan yola çıkarak daha çok gelişmiş ülkelerde gelişme imkanı sağlayan STK'lar bilgi birikimi, kaynak ve desteğini sağlamalarının yanı sıra, doğrudan ve dolaylı olarak sosyal bütünleşmeyi sağlamaya, toplumun iyileştirilmesine yönelik olarak da farklı vizyonlar sunabilmektedir (Duben, 1994: 32-33). Bütün bu ifadelerle bakıldığında sivil toplum örgütlerine sivil toplumda iki temel işlev biçilmektedir: Toplumsal farklılaşmaya katkıda bulunma ve bireyleri siyasi iradeye karşı korumak (Çaha, 2004: 193). Yani demokrasinin gereklerinden biri olan farklı seslerin korunması sivil toplum için de önemli bir görevdir. Çünkü sivil toplum özerklik ve bireysellik temelinde değerlendirildiğinde bütün farklılıklara koruması beklenir (Sarıbay, 1994: 142).

Sivil toplum ve STK'ları ifade ettiğimiz yukarıdaki cümlelere kısaca bir baktığımızda ilk başta ortaya çıkan bazı kavramsal araçlar arasında; yurttaşlık, kentlilik, medenilik, kamusal, gönüllülük, insan hakları ve özgürlükler, demokrasi, özerklik, gayri-resmîlik, hoşgörü vb. gelir (Yeğen, Keyman, Çalışkan ve Toy, 2010: 18). Sivil toplum kuruluşlarının işlevleri ise şu şekilde sıralanmıştır (Akatay & Yelkikalan, 2007: 31-42):

- a) Demokrasi bilincini geliştirmek,
- b) Küreselleşmeye katkı sağlamak,

- c) İktisadi kalkınmayı sağlamak,
- d) Sosyal hayat seviyesini artırmak,
- e) Kamu hizmetlerine katkıda bulunmak,
- f) Ekonomik işleri yerine getirmek.

Sivil toplum kuruluşlarının tanım ve işlevlerine bakıldığında modern yönetimlerin yetiştirmek istedikleri vatandaş tiplerine yakın bir anlayış geliştirdikleri görülmüştür. Fakat asıl problem Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin sivil toplum anlamında gelişmişliklerini ve varolan STK'ların ülkenin vatandaşlık politikalarına katkısının ne ölçüde olduğudur. Çünkü Türkiye, sahip olduğu devlet anlayışı ve toplumsal kültür bakımından sivil toplum geleneği güçlü olmayan tarihsel bir geçmişe sahiptir (Uluç, 2013: 415). Aynı zamanda Türkiye'de devlet-sivil toplum ilişkisinin temel belirleyeni devlet olup, güçlü devlet karşısında zayıf bir sivil toplumun varlığı dikkat çeker (Özalp, 2008: 7).

Buna rağmen Osmanlı'dan beri "bağımlı" STK'lar denilen ve günümüze doğru daha çok bağımsızlaşan ve devlet karşısında güçlenen bazı STK'ların var olduğu bilinmektedir. Aslına bakılırsa Vatandaşlık anlayışı da benzer bir tarihsel gelişim süreci göstermiştir. Yani Osmanlı dönemindeki reaya-tabii olan bireyden günümüze doğru özerk ve temel haklara sahip vatandaş tipine bir gelişim yaşanmıştır. Buradan yola çıkarak adına "bağımlı" veya "özerk" denilen STK'ların vatandaş yetiştirme-geliştirme, ülkenin vatandaşlık politikalarının günümüze kadar gelişimine ne ölçüde katkı sağladığı veya hangi yönleriyle katkı sağladığı araştırmanın temel amacı olmuştur. Bunun yanı sıra araştırmada belli başlı STK'ların ele alındığını belirtmek gerekir.

1. OSMANLI'DA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ VATANDAŞ YETİŞTİRME POLİTİKALARI

Osmanlı'da bugün ki anlamıyla bir sivil toplum örgütü bulmak zor olmakla birlikte modern öncesi döneme göre değerlendirildiğinde, özellikle *gönüllülük* esasına dayanan sosyal ve ekonomik faaliyetleriyle birkaç yapı ön plana çıkmaktadır. Bunlar vakıflara bağlı medreseler ile kökü ahi teşkilatında olan ve Roma'daki ticaret örgütlerini örnek alan Loncalar örnek gösterilebilir (Cihan ve Doğan, 2007; Çaha, 2004: 253).

Devlet bu kurumları (vakıf, lonca vb. STK'lar) gücü yettiğinde denetlemiş ve esas olarak toplumun yönetiminde bir araç olarak kullanmıştır. Diğer bir ifadeyle Osmanlı sisteminde bir sivil toplum geleneği olmasa da sistemin doğal parçaları olarak sivil toplumun kurumları mevcuttu (Mahçupyan, 1995: 128-129). Bununla birlikte Osmanlı'da güçlü ekonomik pazar ve sınıfların oluşması ve devletin aşkın ve kuşatıcı özelliği Osmanlı'da kültürel değerlerin merkezîyetçi-siyasal iktidarın şemsiyesi altında edilen itibara bağlı kalmasına yol açmıştır. Bu da açık biçimde merkezi sistemi daha da güçlendirmiş, karşılığında sivil toplumun kültürel alanını sönük bırakmıştır (Çaha, 1994: 86). Fakat bu eksik taraflarına rağmen Loncalar ve Vakıflar gibi müesseseler çağın şartları göz önünde bulundurulduğunda birer sivil toplum kuruluşlarıdır denebilir. Bunlara ek olarak belli bir döneme kadar gizli bir cemiyet olarak çalışan ve Osmanlı son dönemine yani Meşrutiyet'e ve sonrasında Cumhuriyet'e etki eden Jön Türklerin kurmuş olduğu teşkilat da ele alınmıştır.

1.1. Loncalar

Osmanlı'da, esnaf ve sanatkarların bir araya geldiği loncalar da mahalli sivil girişimi temsil eden kurumlar arasında kabul edilmektedir (Acun, 2005: 51). Gönüllü kişilerden meydana gelmesinin yanı sıra merkezden herhangi bir kazanç veya ücret almamaları sivil toplum veya benzeri bir olgu olarak nitelendirilmelerini sağlamıştır (Cohen, 2001: 194). Ahilik veya Osmanlı'ya gelince aldığı isimle Loncalar sosyal-sivil örgütler olduğu kadar eğitim-öğretim müesseseleri olarak da görev görmüştür (Erken, 1998: 7).

Aslında, Osmanlı'daki Siyasal sistemi sıkı bir şekilde kontrol eden merkezi otorite, aynı zamanda yerel rakiplerin ortaya çıkmasını engelleyecek bir takım mekanizmalara sahip (Azaklı, 1996, 54) olması beraberinde sivil toplum kuruluşunun olup olamayacağını tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Fakat günümüz şartların da bir sivil toplum anlayışında olmasa da belli bazı kriterler açısından Lonca gibi kuruluşlar özellikle o dönemin Avrupası'yla kıyaslandığı zaman bir nebze kabul görmektedir.

Batı'da feodal beyler ve krallıklar çoğunlukla esnaftan çok tüccarları destekledikleri halde, Osmanlı devletinde durum tersine idi. Devlet, loncaları, tüccarların tekelci davranışlarına karşı koruduğu gibi, daha da önemlisi, şehirlere tüzel kişilik ve bağımsız hükümet tanımayarak tüccar kapitalist oligarşilerin kurulmasını önledi (Mardin, 2002:109).Başka bir deyişle Loncalar her ne kadar devletle sıkı ilişki içinde olsalar da özerk bir yapı olarak (Baer, 1963: 118) Osmanlı sosyal ve ekonomik hayatına belli bir düzende esnaf ve sanatkârın yetişmesine en önemli katkıyı sağlamıştır.

Loncalar, Anadolu'nun fethedilen yerlerinin Türkleşmesi ve İslamlaşmasını sağlayan; buralarda güvenli ve huzurlu üretim ve ticaretin yapılmasında önemli rol oynayan ve zaviyeler aracılığıyla halkın din eğitiminde etkin bir rol oynayan Ahilik anlayışının (Kaya, 2014: 559) devamı niteliğindedir. Özellikle Osmanlı'nın da kuruluşunda etkin bir rol oynayan bu anlayış veya örgütlenme Zaviye denen ve teşkilata bağlı esnaf ve sanatkarların toplandığı mekanlar önemli yer tutar. Ahilik teşkilatının en önemli mekanlarından biri olan zaviyeler genç işçilerin ahlaki-sosyal davranışlarını düzenleyen "fütüvvet" kurallarını öğretmeye çalışan bir yerdi. Bu sayede üretici ve esnaf sınıfının dengeli ve ahenk içinde çalışmasını sağlıyordu (İnalçık, 2013: 72-73). Fütüvvet denen sosyal-etik kurallar yoluyla genç işçileri, başıboş kabadayıları terbiye ederek başıboşluğu gidermeyi, ustaya itaati, iş disiplini ve kanaatkârlığı salık verir (İnalçık, 2013: 76). Bir nevi esnaf ve sanatkarların ilmi-hali niteliğindeki "fütüvvetnamelere" göre yetişecek gençlerin hükümdara saygılı, yurt savunmasına yardımcı olması beklenir (Çağatay, 1989: 155).

Esnaf loncaları özellikle ilk dönemlerde Ahilik teşkilatının mirası olan "Fütüvvet" anlayışını taşıdıkları için dini karakteristiği belirgindi. Fakat zaman içinde mesleki kaideler değer kazanmaya başlamıştır (Bayram, 2012). Bundan dolayı ilk dönemlerde millî birliği ve bütünlüğü, sosyal dayanışma ve yardımı, kardeşlik duygusu içinde, toplumsal ahlâk kurallarına sıkı sıkıya bağlı, millî bir örgüt görüntüsünde olan Lonca teşkilatı (Maşrap ve Keskin, 2001: 374) daha sonraki dönemlerde Batı'nın esnaf ahlak ve etiğine sahip olmaya başlamıştır. Fakat buna rağmen dini ve fütüvvet prensiplerinin tamamen teşkilattan arındırıldığını söylemek mümkün olmamıştır.

Loncalar, genelde tüccar ve sanatkâr üyelerinin özlük haklarının korunması amacıyla kurulmuş birlikler olarak göze çarpmaktadır (Turan, 1996: 47). Loncalar esnaf ve sanatkârların mesleki, idari ve iktisadi bütün meseleleriyle ilgili olmasının yanı sıra mesleki-tekniik öğretimi de sağlamamışlardır (Tuna, 1973: 22).Loncalar kendi bünyesindeki esnaf ve sanatkârların yeterli hüner ve uygun ideolojik yönelimleri kazanmalarını sağlıyordu. Böylece sosyal ve kurumsal düzene uyumlu vatandaşların yetişmesine yardımcı bir örgüt olmuştur (Tekeli ve İlkin, 1999: 7). Ahilik, temelinde var olan sevgi, saygı, doğruluk ve dürüstlük gibi ilkelerin esnaf ve sanatkarlar üzerinde etkili olarak huzurlu bir toplumun oluşmasını sağlamıştır (Soykut, 1992: 13). Fütüvvet ve Ahiliğin değişen koşullara göre bir tür devamı sayılan Loncalar kendilerine has kurallara ve prensiplere sahip olmuştur. Böylece loncalara üye olanların kanaatkârlık, yüz aklığı veren bir iş veya meslek sahibi olmak, gelenek ve göreneklere bağlı kalmak, san'atta titizlik ve meslek sırrına sadakat gibi ahlaki kurallara uyması sağlanırdı (Gürata, 1975: 97). Loncalar her ne kadar idari ve ekonomi göreviyle ön plana çıkmışsa da kültürel, sosyal ve eğitici yanları da belli düzeyde görülmüştür (Baer, 1963: 119). Askeri, ahlaki ve mesleki olmak üzere üç tür eğitim sağlayan fütüvvet anlayışındaki loncalar, bireylerin davranışlarında dengeli hareket etmeleri, çevresine uyum sağlayabilmeleri ve başkalarının haklarına riayet etmelerini sağlamayı hedeflemişlerdir (Erken, 1998: 74-76).

Lonca teşkilatı çalışma, emek ve sermaye barışı, çevreyi temiz tutma, gençleri eğitmek gibi ilkeleri dahilinde hizmet sağlayarak toplumda sosyo-ekonomik düzenin kurulmasında önemli bir pay sahibi olmuştur (Öztürk, 2002: 46). Ayrıca iş ve ticaret ahlakını koruması, işçiyi himaye etmesi ve iş sahibi olmasını sağlıyordu (Kılıç, 1968: 4). Bu yönüyle loncalar temel ekonomik çıkarların, kamu düzeninin ve sosyal adaletin bir dışavurumu ve sürekli kollayıcı bir unsur olarak görülmüştür (Cohen, 2001: 191). Çünkü Lonca Teşkilatının sosyal yardımlaşma ve dayanışma yönü de belirgindi (Erken, 1998: 51).Loncalar da devlet idarecilerine itaat, ulemaya riayet, halka sevgi göstermeyi, üstatlara saygı, küçüklere sevgi duymaları öğütlenirdi (Gürata, 1975: 114). Loncalardan bahsedilirken ilk akla gelen

ekonomi olmasına rağmen her bir loncanın bünyesinde idari yapıyla, çevredeki ahaliyle ve meslektaşlarıyla ilişkisinin olduğu görülmüştür (Cohen, 2001: 190).

Kısacası, Teşkilata bağlı zaviyelerde toplanan esnaf ve sanatkarlar adab-ı muaşeret, yurttaşlık görevi, askerlik görevi vb. bilgiler yönünden eğitilirdi (Çağatay, 1989: 244). Yine Loncalar özellikle kasabalardaki toplumu etkisi altına alarak dine uygun değer ve ahlakın yerleştirip devam ettiriyordu (Zürcher, 2002: 35). Böylece Loncalar, “yaşam boyu eğitim” denilen bir anlayışla üyelerine sadece mesleki düzeyde değil aynı zamanda yaşamın neredeyse bütün alanlarında karşılaşılabilecek sorunları çözmede yardımcı olmuşlardır. Hatta birer inanç ve san’at yuvası olan loncalar aynı zamanda anlaşmazlıkların çözüldüğü bir yer olmasından dolayı da birer mahkeme yeri niteliğini de taşıdığı görülmüştür (Gürata, 1975: 98).

Bu özellikte olan Loncalar, 1600 yüzyıllar dahil esnaf ve sanatkarların üretimle ilgili ahlaki sevelerini ve standartlarını korudukları fakat tasavvufi düşünceden oluşan gayretsizlik ve teslimiyet alışkanlığı getirdiği yönüyle de eleştirilmiştir (Lewis, 2010: 48-49). Fakat zaman içinde loncaların bu tasavvufi özelliklerini de yitirerek sadece bir meslek kuruluşu haline geldikleri söylenir (Gürata, 1975: 96). Ve Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar varlıklarını sürdüren bu kuruluş zamanla diğer birçok kuruluş gibi yozlaşmış ve etkisini kaybettiğinden dolayı ortadan kaldırılmıştır. Bununla birlikte Loncaların bir sivil toplum olarak Osmanlı yönetiminin arzuladığı bir vatandaşlar topluluğu yetiştirdiği görülmüştür. Ayrıca ekonomik ve sosyal yaşamda devletin ulaşmadığı veya ulaşmakta zorluklar yaşadığı yerlerde toplumun uyum ve düzen içinde yaşaması için gerekli olan vatandaşlık özelliklerini kazandırmada başarılı olmuştur denebilir.

1.2. Vakıflar

Osmanlı siyasal yapısı ve bu siyasal yapıyı toplumun içselleştirmesi ve sultanların güçlü otoritesi ve güçlü devlet geleneği, sivil toplumun temel unsurları olan özerk sosyal sınıfların gelişmesini engellemiştir. Bununla birlikte Osmanlı toplumunda sivil toplum potansiyeli taşıyan kuruluşlardan biri yukarıda ele alınan “loncalar” ikincisi ise vakıflardır (Abay, 2015). Çünkü Vakıflar, toplumsal hizmetleri ve sosyal dayanışmayı amaçlayan, kâr amacı gütmeyen özerk ve örgütlü sosyal girişimler olması nedeniyle STK niteliğinde değerlendirilebilir (Buluş, 2009; Çizakça, 2000). Başka bir anlatımla Abay (2015)vakıfları şöyle ifade etmektedir:

Kurumsal anlamda bir sivil toplum örgütlenmesi olarak tarihten tevarüs ettiğimiz vakıflar, dünyada henüz, “sosyal adalet”, “sosyal refah”, “dengeli gelir dağılımı”, “sosyal güvenlik” ve “sosyal hizmet” gibi kavramlar telaffuz edilmediği dönemlerde, doğu İslam toplumlarında özellikle de Osmanlı toplumunda devletin organizasyon şemasında yer almayan ama devletin ilgisi ve bilgisi dahilinde bu kavramların içini doldurmaya yönelik sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel bir faaliyet alanı ve örgütlü sivil dayanışma örneği olarak teşekkül etmişlerdir.

Osmanlı’da toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında dikkate değer bir rol oynamış olan sosyal, dini ve hukuki bir müessese olan (Soysaldı, 2004: 85) Vakıf, hakikî veya hükûmî bir şahsın kendi mamelekine dahil menkul veya gayri menkulü yahut bunların intifamı ammeye devamlı veya aşağı yukarı uzunca bir müddet tahsis etmesidir (Berki, 1981: 132). Bu temel özelliğiyle vakıflar varlıklı kişilerden alıp ihtiyaç sahipleri veya dar gelirli denilen kesimlere vererek gelir adaletsizliği bir nebze de olsa telafi etmeye çalışmışlardır (Öztürk, 2005: 15). Vakıflar, böylelikle toplumun sosyal dayanışmasını da temin eden temel kurumlar olmuşlardır (Soysaldı, 2004: 93). Sosyal birer kuruluş olarak Vakıflar insanlarda bulunan iyilik ve yardım duygusu ve düşüncesinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Özellikle İslam dininin ihtiva ettiği sosyal, ahlaki ve hayırsever ilkeler vakıf müesseselerini geliştirmiş ve toplumun önemli yapıları haline getirmiştir (Köprülü, 1951: 518). Zaten Osmanlı hukuku da, vakfın sıhhatinde, en başta Allah’a yaklaşma kastını ve topluma yararlı olma şartını aramıştır (Soysaldı, 2004: 96).

İslam geleneğinden tevarüs eden bu yapıların din ve diyanet işleri dışında sosyal, sağlık ve eğitim gibi birçok alanda topluma katkı sağlayan bir kuruluştur (Berki, 1981: 139). Ama yine de Vakıflar özellikle

sosyo-ekonomik sorunların çözümünde önemli bir katkı sağlamıştır (Akbulut, 2007: 71). Özellikle Eğitim ve sağlık hizmetleri, genellikle külliyeler dahilinde bazen de bağımsız olarak, fakat yine vakıflar yoluyla kurulan kurumlar aracılığıyla halka ulaştırılmıştır (Acun, 2005: 56). Vakıflar tarafından tesis edilmiş mallarla finanse edilen medreseler, onlara bırakılmış olan mallarla, öğretmenlerin ücretleri, çeşitli vazifeleri olan görevlilerin maaşları ödenmekte; öğrencilerin barınma, giyinme ve yiyecek ihtiyaçları karşılanmakta idi (Bouamrane, 1988: 283).

Osmanlı eğitim sisteminin en önemli ünitesi olan Sıbyan Mektep ve Medreselerinin en büyük finansmanı olarak vakıflar bu kurumlar aracılığıyla daha çok Kuran okuyabilen ve dini temel bilgileri kazanmış bireyler yetiştirmeyi amaç edinmiştir (Aydın, 2003: 334; Kurt, 1997: 512; Akyüz, 2010: 60). Osmanlı medreseleri sadece din eğitimi veren kurumlar olmasının yanında toplumun ilminin gelişmesi sağlıklı bir din eğitiminin yerleşmesi ve ülkenin ihtiyaç duyduğu vasıflı elemanların yetiştirmesini sağlayan bir müessese olmuştur. Yani eğitim ve öğretim, dini hizmetlerin ve bürokrasinin ihtiyaç duyduğu elemanlar buradan yetişmiştir (Baltacı, 2005: 908). 16. yüzyıla kadar Osmanlı toplumunun din ve hukuk alanındaki en yaygın yükseköğretim kurumu medreseler olarak büyük ölçüde Sünni İslam görüşü ve hukuk anlayışını yeniden üreten kurumlar olmuştur (Tekeli ve İlkin, 1999: 11). Bu aynı zamanda medreselerin merkezi yönetimle uyumlu bireyleri yetiştirmeye gayret ettiğinin göstergesidir. Çünkü zaten Medreseler devlet işlerinde yararlı ve uyumlu bireyler yetiştirmeyi öncelikli hedef yapmışlardı (Cihan ve Doğan, 2007). Başka bir deyişle medrese devletin ihtiyaç duyduğu memur, müderris, müftü, hakim ve yargıcı yetiştirmesinin yanı sıra sistemin arzu ve hedeflerine uygun zihniyet ve kültür üretiyordu (Gündüz, 2013: 50). Ayrıca medreselerin, öğrencilerin çevre bilincinin oluşması ve dünyanın içindekilerle birlikte korunması bilincini geliştirmelerinde önemli etkisi oldu (Yüksel, 2003: 53). Doğal dengenin korunması adına kayda değer faaliyetler yapıldı (Şeker, 1992: 30).

Osmanlı eğitim sisteminin en önemli kurumu olan medreseler Osmanlı topraklarının en uç noktalarına kadar yayılmış ve bilginin yayılması ve paylaşılmasını kolaylaştırmıştır (Baltacı, 2005: 903). Yine bu sayede kültür çeşitliliği ve zenginliğine sahip olan Osmanlı'daki medreseler sosyal bir mobilizasyon sağlayarak öğrencilerin yetenek ve kabiliyetlerine göre çeşitli derecedeki medreselere yükselmelerine imkan tanımıştır. Bu aynı zamanda farklı etnik kökenden ve farklı kültür çevrelerinden gelen öğrencilerin birbirinin gelenek ve göreneklerini daha iyi tanımalarını ve kaynaşmalarını sağlayan bir ortam sağlıyordu (Okumuş, Cihan ve Avcı, 2006: 39-40).

Sistemli bir eğitim ve öğretim hizmeti sunan medreseler toplumun dini, medeni, sosyal ve kültürel anlayış bakımından yetişmesine aktif rol oynayan (Kazıcı, 2004: 64) medreselere bazı konularda eleştiriler de yöneltilmiştir. Medreselere yöneltilen en önemli eleştirilerden biri birey ve toplumun bilgi üretmesine engel olduğu ve bu yüzden çağdaş toplumlar seviyesine çıkartmadığıdır (Tekeli ve İlkin, 1999: 196-197). Yani pasif alıcılar ve pasif öğrenen bireyler yetiştirdiği iddia ediliyor. Fakat bunun aksini iddia edenler de olmuştur. Özellikle medrese ulemasının ıslahat hareketlerine destek verdiği, hürriyet ve meşrutiyet fikirlerini benimseyen hareketlere zaman zaman destek verdikleri bilinmektedir. Yine medrese talebelerinin Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz döneminde ayaklanmaları etkili muhalefet gücünün işareti sayılmıştır (Akgündüz, 2004: 141). Başka bir deyişle aktif olarak sosyal ve siyasi olaylara katıldıkları belirtilmektedir. Kısacası Vakıflar İslam toplumu için gerekli olan cami, medrese, mektep inşası ve idamesi, ihtiyaç sahipleri için imarethane ve hastane gibi sosyal, sağlık ve eğitim ünitelerinin kurulmasını sağlamıştır (İnalçık, 2013: 155). Vakıfların bu anlamda belki de en önemli hizmetleri eğitim öğretim kurumu olan medreseleri desteklemeleridir.

Bunun yanı sıra Medreseler vakıflara bağlı olmaları sayesinde siyasi otoritenin kontrolünden uzak olma fırsatı yakalamışlardır (Kazıcı, 2004: 70). Fakat Osmanlı'da en önemli eğitim kurumları olan medreseler, dini bürokrasiye adam yetiştirirken, adap sistemi içinde de merkezi idareye devlet normlarına göre personel yetiştirmişlerdir (Çaha, 1994: 92). Yani medreseler bir yandan merkezden ekonomik ve idari alanda bağımsız olmuş diğer yandan merkezin istediği tipte ve özelliklerle donanımlı bireyler yetiştirerek merkeze olan "bağlılığını" pekiştirmiştir. Buna rağmen vakıfların

bünyesinde olan medreseler asıl olarak Osmanlı toplumunun eğitim öğretim ihtiyacını karşılamış, toplumun dini değerler başta olmak üzere birçok alanda eğitilmesini sağlamıştır. Ayrıca Merkezi idarenin de ihtiyaç duyduğu bürokratik kadroların yetişmesi medreseler aracılığıyla olmuştur. Yine devletin istediği itaatkar, çevresiyle uyumlu, düzeni koruyan ve dini ve ahlaki değerleri kazanmış bireylerin medreselerin temel hedefi haline geldiği görülmüştür.

1.3. Jön Türkler ile ittihat ve Terakki Cemiyeti

Osmanlı tarihinin son kesitinde en önemli sosyal ve siyasal hareket olan bir hareket Jön Türkler: Osmanlı Devleti içinde 19. yüzyılın ikinci yarısında Meşrutî bir temele dayalı bir sistem kurmak, Kanun-i Esasî ilanı ile de serbest seçimlere gitmek ve böylece oluşturulacak meclise, ülke geleceğini teslim etmek gibi fikirlerle yola çıkan, hedef olarak batı örneğini seçen Osmanlı aydınlarının ortak adıdır. Bu isim ilk olarak Mustafa Fazıl Paşa'nın yayınladığı bir yayında kullanılmış ve sonradan Namık Kemal ve Ali Suavi tarafından Yeni Osmanlılar karşılığı olarak benimsenmiştir (Durdu, 2003: 291).

İttihatçılar da Genç Osmanlılar'ın etkisinde kalmış ve onların düşünce mirasını belli ölçüde almış bir teşkilat olarak onlar gibi yalnızca İmparatorluğun nasıl kurtulacağı sorunu ile ilgilenen bir cemiyettir. Temelde Jön Türkler, 1860-1870 yıllarında Genç Osmanlıların getirdikleri çözüm yolundan başka bir yol bulmuş değillerdi. Bu da, Meşrutî bir hükümet kurarak Padişah'ın yetkisini kısıtlamak ve azınlıklara kanun önünde eşitlik tanıyarak, onların isteklerini yerine getirmektir (Ahmad, 1971: 37-38; Mardin, 1983: 30). Başka bir deyişle Genç Osmanlılar'ın mirasını İttihat ve Terakki Cemiyetine taşıyan ve İTC'nin fikrîsel alt yapısını oluşturan Jön Türkler hareketi olmuştur. Yine başlangıçta beraberce yola çıkılan azınlıkların ayrılıkçı teşebbüslerine bir süre sonra karşı çıkılarak, milli bir toplum ve milli bir devlet yaratma yönündeki İTC'nin çabaları Jön Türkler döneminde mayalanmıştır (Durdu, 2003: 313). Dolayısıyla burada Jön Türkler hareketini ve İTC'yi birlikte ele almak konunun anlaşılması açısından daha yararlı görülmüştür.

Jön Türkler askeri okullarda eğitim almış yeni nesil aracılığıyla liberal ve anayasal düşüncelerle tanışmış bir hareketin gönüllüleri idi (Zürcher, 2002: 130). Yeni Osmanlılar olarak bilinen bu grubun ilk dönemlerde kültür ile medeniyet arasında kesin ayırım yaparak Avrupa'nın sadece medeniyetini yani maddî kaynak ve imkanlarından faydalanmayı, kültürünü reddediyorlardı (İnalçık, 2014: 34). Fakat yine de Jön Türklerin ortaya attıkları siyasî fikirlere bakıldığında o devirde Avrupa'da tartışılan fikirlerin izlerini görmek mümkündür (Mardin, 1983: 220). Jön Türkler dışarıya karşı bağımsızlığı içe karşı ise hürriyet ve meşrutiyeti kazanma çabasında olmuşlardır (Akşin, 1987: 18). Jön Türklerin 'hürriyet' ve "meşrutiyet" fikrini savunmalarının temel nedeni hürriyete olan özlemlerinden ziyade ülkeye hakim olacak olan hürriyet ve adaletin İmparatorluğu parçalanmaktan kurtaracağı düşüncesi idi (Mardin, 1983: 219). Yani bunlar, meşrutiyeti istemekle hem devleti kurtaracaklarını hem de daha demokratik bir siyasal düzen kuracaklarını düşünüyorlardı (Akşin, 1987: 18). Kısacası Jön Türkler en çok devlet kavramı üzerinde kafa yorarak devlete zeval gelmemesini en önemli meseleleri haline getirmişlerdir (Mardin, 1983: 222).

İlk dönemlerde Yeni Osmanlılar'ın fikirlerini benimseyen hareket iç ve dışta meydana gelen hareketlere paralel olarak fikirlerinde bir değişiklik gözlenmiştir. 1913 yılındaki Balkan harbine kadar Osmanlılık yani inanç ve dil gözetmeksizin herkesi tebaa olarak gören anlayışı terk ederek Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura başta olmak üzere dönemin önemli "Türk milliyetçiliği" düşünürlerinin ideolojisi temel politikaları şekillendirmeye başlamıştır (Zürcher, 2002: 187-189). Yusuf Akçura'nın Üç Tarzı Siyaset adlı yazısında Osmanlılığı ve İslamcılığı reddederek tek geçerli temelini Türkcülük olabileceğini dile getirmesi bir dönüm noktası olmuştur (Akşin, 1987: 248). Bu tarihten itibaren Jön Türklerin temel ideolojileri milliyetçilik, pozitivist inanç ve bu doğrultuda vatandaş-sempatizan yetiştirmek olmuştur (Zürcher, 2002: 193).

Jön Türkler sahip oldukları bu tür fikirleri geniş kitlelere ulaştırmayı da önemli bir amaç edinmişlerdi. Jön Türkler basının sansüre uğramasına rağmen İkdâm gibi Türk gazetesini çıkararak kitlelere ulaşmayı başarmış ve fikirlerini daha etkili ulaştırmayı hedeflemiştir (Mardin, 1983: 53). Fakat

uygulanan sansür başta olmak üzere birçok olumsuzluktan ötürü istenen etkiyi sağlayamamışlardır. Basın-yayın yoluyla geniş kitlelere ulaşma başarısı ancak II. Meşrutiyet'in ilanından sonra olmuştur.

II. Meşrutiyet'in ilanı Jön Türk Hareketi ve İTC fikirlerinin atılım yaptığı en önemli dönüm noktası olmuştur. II. Meşrutiyet'le birlikte "iyi vatandaş" yetiştirmek okulun yanı sıra dernekler, cemiyetler, mecmualar(yazılı basın), gibi kuruluş-birlikler de ideal vatandaş tipinin inşa edilmesi için etkin rol oynamışlardır. Bunlar arasında, II. meşrutiyet döneminin en etkili kültür örüntülerinden biri olan Türk Ocakları'nın belli çalışmalarla ideal bir vatandaşlık algısının ortaya çıkmasına katkı sağladığı söylenmektedir. Özellikle Pantürkist ve Panislamist anlayışıyla hareket etmiş ve halk eğitim aracılığıyla vatandaşlara okuma-yazma öğretmiş, sosyal ve sağlık yardımlarda bulunmuş ve belli sanat çalışmalarını yapmışlardır. Böylelikle milli bir ruh oluşturarak belli bir vatandaşlık algısı oluşturmayı hedeflemişlerdir (Başgöz, 1999: 122-123).

Türk ocaklarının yanı sıra İttihat ve Terakkici Yusuf Akçura'nın başyazar olduğu Türk Yurdu mecmuası aracılığıyla Jön Türkler ekonomi başta olmak üzere birçok alanda milliyetçi politikaları benimsedi ve yaymaya başladı (Zürcher, 2002: 182). Jön Türkler Türk Yurdu'nda yine, "milletine hizmet etmeyi amaç edinmiş", bu amaç doğrultusunda eğitimi destekleyici faaliyetlerde bulunmuştur. Türk Yurdu, toplumsal değişimin sağlanması ve milli temele dayalı bir vatandaş topluluğunun yetişmesi için çaba sarf etmiş bir mecmuadır. Kısacası Türk milli değerlerinin ön planda olduğu bir eğitim anlayışını desteklemiş ve bu yönde bireylerin yetişmesi için yayın ve çalışmalar yapmışlardır. Benzer amaçlarla, Abdullah Cevdet'in başını çektiği aydın bir grubun çıkardığı İttihat mecmuası da etkili çalışmalar yapılmış; halkın kültür ve eğitim seviyesinin yükselmesine çalışılmıştır (Gündüz, 2007: 409-410). Özellikle Türk Ocağı bünyesinde çıkarılan Türk Yurdu dergisinin Türk milliyetçiliğini güçlü bir akım haline gelmesinde önemli rol oynamıştır. Buradaki Türkçülük daha çok manevi değerlerin ve tarihi paylaşmayı esas alan bir anlayışı benimse(t)miştir (Karpaz, 2011: 39-41).

Özetle belirtmek gerekirse Jön Türkler ve devamı niteliğindeki İttihat ve terakki hareketi sivil toplum olarak nitelendirilmiş (Abay, 2015) ve Cumhuriyet'e geçişi hazırlayan orta sınıf ağırlıklı bir oluşumdur. Bu hareket Türkiye'de demokrasinin yerleşmesi için siyasi katılımı, muhalefetin oluşması gibi çeşitli katkılar yapmıştır (Karpaz, 2010: 45-56). Bu oluşum aynı zamanda, ilk başta benimsediği Osmanlılık düşüncesinin aksine son zamanlarda toprak bütünlüğünü korumaya dönük olarak Türk milliyetçiliğinin doğmasını sağlamıştır (Karpaz, 2010: 46). Bu tip milliyetçilik örneklerine ise Cemiyetin Kasım 1910'da Selanik'teki ikinci toplantıda aldığı bir kararda görebiliriz: "Türkler arasında vatanseverliği yerleştirmek ve tüm Türk olmayan toplulukların mikro milliyetçiliğe yönelişini durdurmak için İmparatorluktaki tüm okullarda Türkçe eğitim yapılması" (Sarınay, 1994). Bu ve benzeri karar ve uygulamalarla Cumhuriyet döneminde de hakim olacak olan Türk ulusçuluğunun temelleri atılmış oluyordu.

Yani Jön Türk Hareketi ve İTC'nin yeni nesillerin Türkçülük milli bilinci ile yetiştirilmesi için çalıştılar. Yine Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'ın öncülüğünde Türkçülük mefkûresi (fikir-gaye) ile yetişmek; Ferdi ve milli bir ahlaka sahip olmak; Gençleri Devlet adamı, öğretmen ve misyoner ve gazeteci ve yazar olarak yetiştirmek; Ahlaken ve fikren yetiştirilmiş olan gençler için yeni eğitim merkezler kurmak ve her akşam bu merkezlere devamını sağlamak gibi temel hedeflerle önemli bir kitle oluşturdular (Şapolyo, 1943: 78).

Bu çalışmalarına baktığımızda Halk Evleri'nin, Cumhuriyet dönemine vatandaşlık anlamında çok önemli siyasal, sosyal ve kültürel değerler manzumesini miras bıraktıklarını görmekteyiz. Hürriyet, milliyetçilik, laiklik, milli şuur ve ahlak, vatanseverlik, demokrasi gibi birçok kavram ve olguyu da toplumun bu dönemde kazandığı görülmüştür. Bunda en büyük rolün Jön Türkler ve İTC'nin fikir ve anlayışının olduğunu söylemekte fayda vardır.

2. CUMHURİYET'TEN GÜNÜMÜZE SİVİL TOPLUM VE VATANDAŞ YETİŞTİRME ANLAYIŞLARI

2.1. Halk Evleri

1931 yılında kaldırılan Türk Ocaklarından ortaya çıkan boşluğu doldurmak için 1932'de kurulan Halk Evleri Cumhuriyet ideolojisini yaymayı gaye edinen "bağımlı" bir sivil toplum örgütü olarak değerlendirilebilir (Zeyrek,2006: 85). Genel olarak bakıldığında ise bir "modern proje" olan Kemalizm ideolojisini ve buna bağlı partinin ilkelerini yaymak ve ideolojini ürünü olan inkılapları yerleştirmeyi amaçlar. Bu inkılapları "yeni hayat" olarak sunan halk evleri nihayetinde "milli" ve "muasır" bir hayatla toplumun terbiye edilmesini amaçlar (Yeşilkaya, 1999: 61).

Halk evlerinin tüzüğüne bakıldığında, cumhuriyetin cumhuriyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimcilik temel ilkelerine bağlı ülkülü vatandaşlar yetiştirmek amaç edinilmiştir (Şimşek, 2002: 62). Başka bir deyişle Halk Evleri'nde görünürde her ne kadar birbirinden kopuk ve yalıtılmış bireylerden "hayali bir cemaat" oluşturma yönünde bir cabası olmuşsa da asıl olarak bu cemaat Parti'ye hizmet edecekti. Halk Evleri, Türk Tarih Tezi çerçevesinde destanlar, kahramanlık şarkıları, tarihsel oyunlar, şiirler ve spor türleri gibi "kritik semboller" üreterek toplumun beğenisini ve taleplerini Parti ideolojisine evirmeye çalışıyorlardı (Şimşek, 2002: 64-65). Halk Evleri bu amaçları doğrultusunda, Gençlerin boş zamanlarını planlı ve programlı bir şekilde özgür ve yararlı bir düşünce geliştirmelerine yardımcı olmuştur. Böylece siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yönden cumhuriyetin arzuladığı bireylerin yetişmesine zemin hazırlanmış oldu. Çalışmalar daha çok okul çağında olmayan yetişkinlerin üzerinde olmuş ve onlara okuma-yazma öğretmek kültür düzeylerinin belli bir seviyeye yükseltmiştir. Bunun yanı sıra ulusal duyguyu, birlik ve beraberlik düşüncesini güçlendirmiştir (Zeyrek, 2006: 91, 137-138).

Yine edebiyat, dil, tiyatro, resim, spor, kütüphanecilik ve müzecilik başta olmak üzere birçok alanda etkinlikler yapmış ve parti amaçlarının dışında Türkiye'nin kültürel tarihine de önemli bir katkı sunmuştur. Bu kültürel katkıyı süreli yayınları, dergi gibi, aracılığıyla da yaparak yerel değerlerin toplumun geniş kesimlerine yayılmasını sağlamıştır (Özsarı, 2012: 299; Toksoy, 2007: 10). Halk Evleri özellikle Türkçe'nin öğretilmesi ve doğru kullanılması için yoğun çaba sarf etmiştir. Aynı zamanda Halk Evleri aracılığıyla milli bir tarih ve dil şuurunun oluşmasında bilimsel araştırma destekli çalışmaları yapılmıştır (Zeyrek,2006: 86).

Birçok eğitim-kültür teşekkülü gibi 1931-1952 yılları arasında faaliyet gösteren halk evleri bütün bir ulusun aynı ülkü etrafında hiçbir çıkar olmadan bir medeniyet ve bilgi toplumu oluşturması gayesiyle açıldığını söylemiştik. Özellikle okul eğitimini yeterli görmeyen kurucu kadrolar, halk evlerini de 'bilinçli bir toplum ve halk kitlesi'nin ortaya çıkmasını sağlamak için kurmuşlardır. Ama asıl olarak okula gitmemiş olan kesime ulaşarak belli bir eğitime tabii kılması açısından Türk eğitim sisteminde büyük bir rol oynamıştır. Bundan böyle bir kültür savaşıyla halkın bu prensipleri benimsemesine çalışılmıştır. Ulusal değerleri benimsemek, ortak ideale bağlı bir halk kitlesi oluşturmak, kültür, ülkü amaç ve düşünce birliğini güçlendirmek, devrimleri yaymak-sağlamlaştırmak ve ulusal birliği sağlamak en önemli amaçları olmuştur (Sakaoğlu, 1992: 51-52; Gedikoğlu, 1978: 76; Kalaycı, 1988: 33; Çeçen, 1990: 122; Başgöz, 1999: 200). Bu amaçla olacak ki Halk Evleri özellikle köylünün ayağına giderek halkın aydınlanmasını sağlamışlardır (Zeyrek, 2006: 90).

Halk Evleri, halkın eğitilip terbiye edilerek ulusal birlik düzeyine getirilebilmesi için okulun yeterli olmayacağı düşüncesindeki Uygarlık seviyesine çıkmış medeniyetler örnek alınarak, okulun yanı sıra ulusal amaçlar için çalışacak bir örgütlenme teşekkül etme ihtiyacından meydana gelmiştir (Çeçen, 1990: 112). Başka bir deyişle inkılapların halka mal edilerek derinleştirilmesi ve halkın eğitilmesi için herkesin ulaşabileceği veya katılabileceği bir örgütün gerekliliği düşüncesinden ortaya çıkmıştır (Özsarı, 2012: 11). Böylece halkçılık temel ilkesinin gereği olarak milli bir bütünleşme sağlamayı amaçlanmıştır (Toksoy, 2007: 8). Ayrıca sosyal yardım şubeleri çalışmalarıyla yardıma muhtaç kimselere ulaşılmış ve Türk milletini kaynaşmış bir kütle yapmak gayretinde olmuşlardır (Özsarı, 2012: 24). Kısacası, yarı gayri resmi bir yaygın eğitim kurumu olarak görülen Halk Evleri (Özsarı, 2012: 299),Toplumun rehberlik görevini üstlenmiş ve toplumun uluslaşması ve ulusal amaçlar

doğrultusunda gelişebilmesi için sosyal ve kültürel çalışmalar yapmasına aracılık etmişlerdir (Çeçen, 1990: 112). Özellikle üyelerinin gönüllü birilerinden oluşmasından dolayı sivil toplum niteliğinde çalışarak dönemin önemli bir kültür ve sosyal kuruluşu olmuştur.

Böylece Halk Evleri eğitim yoluyla; 1-halkın kültürünü yaşatmak ve geliştirmek; 2- bireyin toplumdaki yerini kavramasına ve kişiliğini geliştirmesine yardımcı olmak; 3- vatandaşların siyasal hayata bilinçli girmesini sağlamayı hedeflemişlerdir (Gencay, 1979: 355).Bu amaçlarını gerçekleştirme cabalarının Tek Parti Dönemi'nde rakipsiz bir şekilde sürdüren Halk Evleri bu döneme damgası vurmuştur. Özellikle yönetime bağlı bir kuruluş olması birçok kesime ulaşmasına rahatlık sağlamıştır. Dolayısıyla halkın önemli bir kesimi -özellikle okul dışında kalan- Halk Evlerinin etkinliklerine katılmış ve ideolojik anlamda etkisine girmiştir. Yani Cumhuriyet'in temel ilkeleri olan Laiklik, Halkçılık, İnkılapçılık, Devletçilik, Cumhuriyetçilik ve Atatürkçülük'ün benimsemesini sağlamışlardır. Ayrıca milli bir şuur etrafında ulusal çıkarları savunan bir halk kitlesinin meydana gelmesini sağlayarak Millî Mücadele'nin manevi boyutunu sürdürmüşlerdir.

2.2. Nurculuk Hareketi

Sevenlerinin Bediüzzaman (zamanın mucizesi) olarak adlandırdığı Nurculuk hareketinin kurucusu Said Nursi 1930'larda dini yönelimli önemli bir hareketin kurucusu olarak bakılır. Ulusal direniş hareketini desteklemesi yönüyle toplum tarafından kabul gören müceddid bir alim portresi çizmiştir. Yazdığı/dırdığı ve adını Risale-i Nur verdiği eserleriyle bireylerin yaşamlarında Allah'ın birliğini esas almaları, modern bilim ve teknolojiyi öğrenip kullanmalarını ve bu sayede toplumsal birlikteliğe katkı sağlamalarını tavsiye etmiştir (Zürcher, 2002: 280; Işık, 1990: 16).

İlk kez 1920'lerde şekillenmeye çalışan hareket başlarda Osmanlı'dan kalma medrese gibi müesseseleri canlandırma düşünceleri olduysa da 1950-1975 yılları arasında Türkiye'deki mevcut sisteme paralel olarak evrensel özelliklere doğru evrilmiş bir hareket haline gelmiştir (Mardin, 1997).İnsanların kendi dinlerinden ödün vermeden ve kültürlerini yaşayarak da modernleşebileceklerini teoride ve pratikte kanıtlamış bir fikir ve aksiyon insanı olarak görülür (Tarhan, 2004). Çalışma ve aksiyonun milliyetçi düşünceyi yansıtan özellikler olduğunu belirterek bireylerin tembellik ve şevksiz olmalarına karşı çıkmıştır (Canan, 2004).

Hareketin öncüsü Said Nursi'ye göre "evlat sevgisi", "verilen sözün tutulması", "yeminin kutsallığı", "arkadaşlık bağları kurulması", komşularla iyi geçinmesi" ve "dini cemaatin bir üyesi olarak saygın bir konum elde etmeye çalışmak" hem dünya görüşünü karşılar hem de bir ibadet olarak görülür (Mardin, 1997).Bir milletin üç temel düşmanının olduğunu belirterek; bunları cahillik, yoksulluk ve ihtilaf olarak açıklar. Kendi sevenleri ve takipçilerini de bunlarla mücadele etmeye teşvik eder (Canan, 2004; Karabaşoğlu, 2004: 70). Özellikle geri kalmış yerlerde okul sayısını artırarak ortak his ve fikirleri olan bir milletin yetiştirilmesi gerektiğini düşünmüştür (Canan, 2004). Yine cahilliğin insanları pozitivism veya komünizm gibi akımlara yönelttiğini belirten Said Nursi ortaya koyduğu eserlerle akla hitap etmiş ve pozitivismze karşı yine pozitivismzin silahı olan somut delillerle mücadele vermiştir (Balci, 2012). Müslümanların din-iman konusunda bilinçlendirilmesi pozitivismze ve materyalizmin reddine çalışılması toplumun ortak inancı olan İslam'ın etrafında ortak değerlerin oluşturulmaya çalışılması en temel gayelerdi (Yavuz, 2004: 268).

Kur'an medeniyeti oluşturmak isteyen Said Nursi, genel olarak dengeyi savunur: Ruh ve madde dengesi, fert ve toplum dengesi, ibadet ve hürriyet dengesi gibi (Özakpınar, 2004).Modernleşme karşısında çözülen insanın İslami kimliğini yeniden kazanması için Kur'an'la doğrudan temas kurması gerektiğini savunur. Sosyal hayatta ve idari yapıda yapılacak değişikliklerde de Kur'an'ın esas alınmasını savunur (Balci, 2012).Risale-i Nurların en büyük amacının imanın kuvvetlendirilmesi olduğunu ifade eden Said Nursi, ayrıca vatan ve milleti tehdit eden dinsizlik ve komünistlikle mücadele edilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır (Işık, 1990: 139). Nurculuk hareketinin temel özelliklerin bakıldığında başta imana hizmet gelmektedir. Bunun yanı sıra kardeşlik, ihlas, doğruluk, müspet hareket, sadakat, sünneti yaşamak ve takva ile sabır ve ümit diğer önemli özellikler olmuştur (Ergin, 2001: 94).

Said Nursi, bireylerin şahsi teşebbüsünü kazanmış, hürriyet düşkünü ve istişareye önem veren bir olgunlukta yetiştirilmesi için gayret edilmelidir (Balci, 2012). Hukukun üstünlüğünü savunmuş, hak ve hürriyetlerinin farkında olan ve bunu kullanabilen imanlı bir neslin yetişmesi için mücadele etmiş ve takipçilerine de bunu tavsiye etmiştir (Balci, 2012). Said Nursi dindar bir Cumhuriyetçi olarak, demokratik bir cumhuriyet yönetiminde hem çoğunluğun hem de azınlığın hak ve hukukunun sağlanacağına inanmıştır (Ergin, 2001: 113). Çevre duyarlılığına da sahip bir alim olması dolayısıyla da israf ve savurganlığı öğütlemiş tabiattaki ölçü, düzen ve estetiğin korunmasına önem vermiştir (Özdemir, 2004). Denge hassasiyeti neredeyse bütün alanlarda görülmektedir.

Allah rızasından başka bir hedefi olmadığını belirten Said Nursi siyaseti zararlı görerek uzak durmayı tercih etmiştir (Işık, 1990: 139). Çünkü Said Nursi'ye göre nüfusun çoğunluğunun Müslüman olduğu bir toplumda İslam'ı sahiplenen ve sembolleştiren bir siyasi hareket İslami kesime zarar verdiğini düşünmesinin yanı sıra dinin siyasetin üstünden olması gerektiği ve böylece ancak siyasetin dine hizmet edecek bir vasıta olarak kullanılabilmesine inanmaktadır (Yavuz, 2004: 268; Karabaşoğlu, 2004: 282). Bununla birlikte bireysel olarak yani bir kimsenin Nurculuk başta olmak üzere herhangi bir İslami teşekkülden bağımsız kendi adına siyasete girebileceğini ifade etmiştir (Karabaşoğlu, 2004: 279). Said Nursi'nin milliyetçilik anlayışı ise "müspet milliyetçilik" olarak tanımlanmıştır. Herhangi bir ırk veya ulus milliyetçiliğini kabul etmeyen Said Nursi daha çok dini unsurlara dayanan bir milliyetçilik anlayışını benimsemektedir (Ergin, 2001: 130).

Said Nursi'nin vefatından sonra onun yolundan gidenlerin kendisi gibi Kur'ana ve imana hizmet etmek için bir araya gelip onun ederlerini okuduğu ve İslami kimliği pekiştirip güncel meseleleri görüştükları dersaneler açmışlardır (Ergin, 2001: 170-171). Fakat belli bir döneme kadar Risalelerin okunması ve dağıtılması da yasaklandığından bu faaliyetler gizlice yapılmış ve böylece "nur halkaları" giderek tüm Anadolu'ya yayılmıştır. Bu halka ve ağlar daha sonra Nurculuk hareketinin örgütsel yapısını oluşturmuştur (Yavuz, 2004: 267).

Nurculuk Hareketi 1960'tan sonra merkez olarak kullanılan dersaneler başta olmak üzere gençler ve halk arasında hızlı artmıştır. Akabinde görüş ayrılıkları yaşanmış ve nurculuk hareketi tek bir grup olmaktan çıkar ve liderliğini Said Nursi'nin talebelerinin oluşturduğu gruplara ayrılır (Ergin, 2001; Yavuz, 2004). Genel olarak, Nurculuk Hareketi'nin öncüsü Said Nursi yazıları ve tavsiyelerine genel olarak bakıldığında zekat yani paylaşım, eşitliğe, toplumsal düzene ve istikrara bir katkı sağladığı görülür (Mardin, 1997). Buna ek olarak, Said Nursi, düşüncenin yanı sıra aksiyona önem verdiği, uzlaşmacı tavırdan yana olduğu, din ve bilimin uzlaşıcılığını savunduğu, kolektif şuur etrafında kenetlenmeyi tavsiye ettiği, sorgulayan, özgür düşünen bireylerin yetişmesine önem verdiği, toplum içinde sevgi ve merhametin yaygınlaşması için çabaladığı anlaşılabilir (Tarhan, 2004).

Said Nursi'yi takip eden, Nurcu olarak bilinen ve günümüzde birçok gruba ayrılan hareketin takipçileri açtıkları birçok kurum, yaptıkları farklı dini ve sosyal etkinliklerle kendine has bir vatandaş yetiştirme gayreti içinde olmuşlardır. Gönüllü ve özerk bir tarzda hareket ettiklerinden dolayı sivil bir toplum hareketi kabul edilen bu yapı "kolektif şuur"la hareket eden, İslam-iman esaslarına uyan, toplumsal olaylara duyarlı, çevresiyle uyumlu ve vatan sevgisine sahip bireyleri yetiştirmeyi hedeflemiştir. Eleştirildikleri temel noktalar ise bireysel özgürlüğü sağlayamadıkları, siyasete katılımı özendirmedikleri olmuştur.

2.3. Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği-TÜSİAD

1960'lı yıllarla birlikte daha belirgin hale gelen demokratik anlayış birçok alanda açılıma meydan vermiştir. Bu tarihten itibaren demokratikleşmenin en önemli sacayağı olan Sivil Toplum Kuruluşları günümüze doğru hızlı bir şekilde yayılmıştır. Söz konusu STK'ların en etkili ve güçlüleri neo-liberal çerçevede değerlendirilebilecek iş adamları dernekleri (TUSİAD, MUSİAD vs.), vakıflar (TESEV, TEMA Vakfı, TEV vs.), birlikler (TOBB), sanayi ve ticaret odaları (İSO, İTO vs.) şeklinde sıralanabilir. Bunun yanı sıra, AB süreci ile birlikte, neo-liberalist STK'ların çalışması yoğunluk kazanmış ve AB lehine kamuoyu oluşturma ve toplumun yönlendirilmesinde etkili çalışmalar yürütmüşlerdir (Talas, 2011: 396).

Sayıdığımız belli başlı sivil toplum kuruluşlarından biri olan ve Türkiye'nin ekonomik ve buna bağlı olarak siyasi alanda etkili faaliyetler yürüten örgütlerden biri TÜSİAD önemli bir yer tutmuştur. 2 Nisan 1971 tarihinde 12 iş adamının öncülüğünde kurulan TÜSİAD temel amacını "Sanayi ve hizmet alanlarında çalışan meslek, bilim ve işadamlarının bilgi, tecrübe ve faaliyetlerini ahenkleştirerek değerlendirmek suretiyle, Türkiye'nin demokratik ve planlı yollarla kalkınmasına ve Batı uygarlık seviyesine çıkarılmasına yardımcı olmak" şeklinde tanımlamıştır (TÜSİAD, 1971; Akt: Koyuncu, 2006: 128). Bu sözleşmeyle TÜSİAD'IN demokrasi, insan hakları, girişim inanç ve düşünce hakları gibi evrensel değerlere bağlılığını ve laik Türk devletine desteğini belirttiği söylenir (Koyuncu, 2006: 128).

1979'a kadar daha çok kendi üyelerinin ekonomik işlerine odaklanan örgüt bu tarihten itibaren kamuoyunda oluşan marka tanınmaya başlaması sonucunda ülkenin siyasi ve sosyal meseleleriyle de ilgilenmeye ve fikir beyan etmeye başlamıştır (Koyuncu, 2006: 130). Bu anlamda belli amaçlar belirlemiştir. TÜSİAD Derneği'nin Tüzüğü'nün 2. Maddesi'nde "Derneđin Amacı" belirtilmektedir (TÜSİAD, 2015):

TÜSİAD, insan hakları evrensel ilkelerinin; düşünce, inanç ve girişim özgürlüklerinin; laik hukuk devletinin; katılımcı demokrasi anlayışının; liberal ekonominin; rekabetçi piyasa ekonomisinin kurum ve kurallarının; ve sürdürülebilir çevre dengesinin benimsendiği bir toplumsal düzenin oluşmasına ve gelişmesine katkı sağlamayı amaçlar.

TÜSİAD, Atatürk'ün öngördüğü hedef ve ilkeler doğrultusunda, Türkiye'nin çağdaş uygarlık düzeyini yakalama ve aşma anlayışı içinde, kadın-erkek eşitliğini siyaset, ekonomi ve eğitim açısından gözeten iş insanlarının toplumun öncü ve girişimci bir grubu olduğu inancıyla, yukarıda sunulan ana gayenin gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla çalışmalar gerçekleştirir.

TÜSİAD, kamu yararına çalışan Türk iş dünyasının temsil örgütü olarak, girişimcilerin evrensel iş ahlaki ilkelerine uygun faaliyet göstermesi yönünde çaba sarf eder; küreselleşme sürecinde Türk rekabet gücünün ve toplumsal refahın, istihdamın, verimliliğin, yenilikçilik kapasitesinin ve eğitimin kapsam ve kalitesinin sürekli artırılması yoluyla yükseltilmesini esas alır.

TÜSİAD'ın en önemli amaçlarından biri yine, Türkiye'nin Batı'ya uyum sağlaması için ekonomik liberalleşmenin yanı sıra, siyasi liberalleşmenin tamamlanması sağlamaya yardımcı olmaktır. Bu amacın gerçekleşmesi için de Batı demokrasisine vurgu yapan birçok rapor hazırlanmış ve bu tür araştırmalara finansal destek vermeyi ihmal etmemiştir (Koyuncu, 2006: 132). TÜSİAD Türkiye'de siyasi alanı etkilemede ve bir baskı grubu olma anlamında da önemli bir sivil toplum kuruluşu olmuştur. Dernek böylece, demokrasi ve insan hakları evrensel ilkelerine bağlı, girişim, inanç ve düşünce özgürlüklerine saygılı, yalnızca asli görevlerine odaklanmış etkin bir devletin var olduğu Türkiye'de, Atatürk'ün çağdaş uygarlık hedefine ve ilkelerine sadık toplumsal yapının gelişmesine ve demokratik sivil toplum ve laik hukuk devleti anlayışının yerleşmesine yardımcı olmayı kendisine misyon olarak belirlemiş bir kuruluştur (Özalp, 2008: 96).

Hâlihazırda TÜSİAD siyasi ve sosyal alanda ilgilendiği konuları 3 temel başlık altında toplamaktadır. Bunlar: 1-) Üretkenlik temelli büyüme: Sürdürülebilir büyüme 2-) Demokratik standartlar ve 3-) Avrupa Birliği'ne uyumdur. Böylelikle TÜSİAD'a göre üretim için girişimciliği desteklemek, eğitim yoluyla bilgi toplumu oluşturma, yenilikçiliğe yatırım yapmak, iklim değişikliğine dikkate çekmek ve durdurmaya yönelik politika üretmek gibi sürdürülebilir büyüme hedeflerini gerçekleştirmek gerekir. Demokratik standartları yükseltmek için ise parlamenter sistemi esas almak, birey temel hak ve özgürlüklerini geliştirmeye yardımcı olmak, insan hakları ve anayasaya uygun bir hukuk sistemi icra etmek ve iyi bir devlet yönetimi için "iyi yönetim" anlayışını benimsemek gerekir. Son olarak, eğitim, adalet, sağlık, çevre, yatırım ortamı vb. birçok alanda etkili ve kalıcı reformların yapılmasını zorunlu kılan AB'ye uyum sürecini hızlandırmayı ve sonuçta tamamlamayı ayrıca önemsemektedir (TÜSİAD, 2015).

Kısacası özel bir sektör olarak sürdürülebilir bir politik ve ekonomik ortamın oluşması için sosyal sorunlara uzlaşmacı bir yaklaşımla çözüm bulmaya çalışan bir örgüt (Buğra, 1995: 333-334) TÜSİAD

Sivil Toplum görevini de ayrıca etkili bir şekilde yürütmektedir. Bu yönde önemli amaçlar belirleyen Dernek AB demokratikleşme ve refah devlet politikalarını önemli ölçüt olarak almaktadır. Çağdaş, girişimci, insan haklarına saygılı, çevreye duyarlı bireylerin yetişmesine büyük önem vermiş ve bu anlamda cabaları ve desteği olan bir Dernek olarak görülmüştür.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Sivil Toplum, Siyasal toplumun yani devletin keyfiliği ve baskıcı anlayışına bir tepki olarak ortaya çıkan bir gönüllü ve özerk yapıdaki bir örgütlenme anlayışıdır. Özellikle ulus-devletlerin ortaya koyduğu tek tip ve anlayıştaki politikaları dengelemek ve ortaya çıkan sorunlara alternatif çözümler üretmeye çalışan bir anlayışa sahip olmuştur. Ayrıca Sivil Toplumun post modern anlayışla belli açılardan örtüştüğü de söylenir. Özellikle çoğulculuğu ve özerkliği ifade etmesi yönüyle benzerlik gösterirler (Sarıbay, 1994).

Daha Batı toplumlarının sahip olduğu bu anlayış Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde istenen gelişmeyi sağlamadı. Başka bir deyişle Türkiye, sahip olduğu devlet anlayışı ve toplumsal kültür bakımından sivil toplum geleneği güçlü olmayan tarihsel bir geçmişe sahipti (Uluç, 2013: 415). Türkiye'de devlet-sivil toplum ilişkisinin temel belirleyeni devlet olup, güçlü devlet karşısında zayıf bir sivil toplumun varlığı dikkat çeker (Özalp, 2008: 7). Bu devlete bağlı olma durumu Osmanlı'dan tevarüs eden bir olgudur denebilir. Çünkü Osmanlı'daki sivil toplum örgütleri de "bağımlı" olarak nitelendirilmişlerdir. Başka bir deyişle merkezi yönetime sıkı bir bağlılığı söz konusuydu (Çaha, 1994: 88). Hepsinin ortak özelliği merkezi idareye ait olan vergi toplama, halkı eğitme, halkın siyasal iktidara karşı itaatini sağlama gibi ortak faaliyetlerde yatıyordu (Çaha, 1994: 93).

Yine Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte devletin baskıcı anlayışıyla toplumun "özerklik" ve "farklılık" kazanımlarını sınırlandırması ve "en iyi vatandaş" kendi bürokratik-elit kadrosuyla yetiştirmeye çalışması (Çaha, 1995: 102) Sivil Toplum gibi alternatif örgütlerin ortaya çıkmasına müsaade etmemiştir. Yani güçlü devlet geleneği, ulusal kalkınmacılık anlayışı, organik toplum görüşü ve cumhuriyet dönemi vatandaşlık modeli, Türk modernitesinin devlet merkezci bir şekilde gerçekleşmesinin temelini oluşturmuştur. Bu devlet merkezci anlayış cumhuriyetin ilk dönemini şekillendirmiş ve aynı zamanda Türkiye'de modernleşme söyleminin anlaşılmasında ve hareket tarzında "egemen söylem" olarak da kendisini topluma kabul ettirmiş ve ekonomiden siyasete, iç politikadan dış politikaya kadar geniş bir yelpazede, devlet-toplum etkileşimine her yönden damgasını vurmuştur (Keyman, 2006: 25).

1950 öncesine kadar böyle süren bu döneme kısaca baktığımızda, devlet ile toplum arasında aracı kurumlara izin verilmemiştir. Türk milletini ayrıcalıksız ve kaynaşmış bir toplum olarak tanımlayan ve buradan hareketle politikalar oluşturan devlet anlayışı, sivil toplumun varlık sebeplerinden olan farklılıklar temelinde örgütlenme ilkesi ile çelişmektedir. Örgütlenmeye izin verilmemesi, devleti topluma karşı daha güçlü kıldı. Hakların üretildiği sivil toplum alanı zayıf kaldıkça, vatandaş devlete daha bağımlı hale geldi ve devlet topluma egemen oldu (Uluç, 2013: 407). Buna göre, Cumhuriyet ideolojisinin oluşturduğu sistemde vatandaş bireyin devlete karşı sığınağı yine devlet olmuştur. Yani sivil toplum denen oluşum bir türlü ortaya çıkma şansı bulamadı (Çaha, 1995: 104). Devletçi düzen ortak menfaat uğruna kendini toplumun tek temsilcisi olarak görmüştür (Durgun, 1997: 219).

1950'lerde çok partili hayata geçilmesi ve 1960'lardaki liberal akımların etkisiyle "farklı" seslerin duyulmasını sağlamıştır. Böylece sivil toplum niteliğinde birçok oluşumun ortaya çıktığı gözlenmiştir. Bununla birlikte Türkiye'de 1980'li yılların başı sivil toplum örgütlenmesi ve sivil toplumun oluşumu açısından yeni bir başlangıç olarak kabul edilmektedir (Abay, 2015). 1980'lerin başlarından itibaren sosyal içerikli politikalar, özelleştirme, liberal iktisadi politikalar, insan hakları, çevrecilik, kadın hakları, dini haklar vb. konular, konjonktürel anlamda her toplumda kendine gündem bulmuştur. Dolayısıyla sivil toplum kavramı da yukarıda değinilen bir takım değişimlerle ilintili olarak ülkemizde de kendisine yer bulmaya başlamıştır (Yıldırım, 2001; Çaha, 2000: 262).

Sivil toplum, bu canlanma sürecinde toplumsal gelişimin, toplumsal barışın, demokratikleşmenin ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın önemli bir aktörü olarak kabul edilmeye başlanıyor. Yine 2000'li yıllarda, Türkiye'nin modernleşme ve demokratikleşme sürecinde yaşadığı önemli değişim ve dönüşümlerde Sivil Toplum (Keyman, 2006: 9) anlayışının gelişmesini sağlamıştır. Sivil toplumun ve STK'ların, kendi çalışma alanları içinde Türkiye'nin iyi, demokratik ve adaletli yönetimine etkilerinin son dönemde artmasına birden fazla tarihsel ve toplumsal olgu katkı vermiş olsa da, 2000'li yıllarda derinleşen ve belirginleşen Türkiye-AB ilişkileri sivil toplum üzerinde olumlu ve dönüştürücü bir rol oynamaktadır (Keyman, 2006: 65).

Sonuç olarak, Türkiye'de meslek odaları ve hemşeri örgütleri temelinde sivil toplum tarihi geç-Osmanlı ve erken-cumhuriyet dönemlerine kadar gitse de siyasi ve ekonomik alanların dışında yer alan bir örgütsel yaşam olarak Sivil Toplum çok yenidir (Keyman, 2006: 68). Buna rağmen incelediğimiz "bağlı" ve "özerk" olmak üzere iki grupta değerlendirilebilecek Sivil Toplum kuruluşları Osmanlı'dan günümüze toplum yaşamına önemli katkıları olmuştur. Bunlar eğitimden sosyal hayata, ekonomiden sağlığa kadar birçok alanda birey ve toplumun gelişmesine destek vermişlerdir. Özellikle devlet politikalarıyla paralellik arz eden bir anlayışla hizmet yapmaları Sivil Toplumun "özerk" ve "farklı" anlayışına aykırı bir durum arz etmesi yönüyle eleştirilmiş; fakat aynı STK'ların vatandaşlar arasında ortak bir bilinç oluşturmaları, devletin ihtiyaç duyduğu kalifiye bireyleri yetiştirmeleri ile uyum ve düzen taraftarı politikalarla hareket etmeleri devlet tarafından "meşru" görülmelerini kolaylaştırmıştır.

KAYNAKÇA

- Abay, A. R. (2015). Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri. <http://www.siyasaliletisim.org/pdf/siviltoplumvesivildayanisma.pdf> (Erişim Tarihi: 07.07.2015).
- Acun, F. (2005). Osmanlı Şehirlerinde Devlet ve Sivil Toplum. *Sivil Toplum Dergisi*, 3 (10), 51-60.
- Ahmad, F. (1971). İttihat ve Terakki (1908-1914). İstanbul: Sander Yayınları.
- Akatay, A. ve Yelkikalan, N. (2007). Sivil Toplum Kuruluşlarında İnsan Kaynakları Yönetimi, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Akbulut, İ. (2007). Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi. *Vakıflar Dergisi*, XXX, 61-72.
- Akgündüz, M. (2004). Osmanlı Medreseleri; XIX. Asır. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Akşin, S. (1987). Jön Türkler ve İttihat ve Terakki. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Akyüz, Y. (2010). Türk Eğitim Tarihi. (16. Baskı), Ankara. Pegem Akademi.
- Aydın, V. (2003). Türk Yönetim Tarihi Açısından Vakıf Sistemi ve Eğitim Yönetimine Katkısı. *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 313-338.
- Azaklı, S. (1996). Devlet-Sivil Toplum ve Yerel Yönetimler. *Türkiye Günlüğü*, 43, 52-57.
- Baer, G. (1963). Türk Loncalarının Yapısı ve Bu Yapının Osmanlı Sosyal Tarihi İçin Önemi. (Çev.: Sami Feriel) *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 14 (8), 99-119.
- Balcı, R. (2012). İmam Bediüzzaman; Hayatı, Davası ve Eserleri. İstanbul: Şahdamar Yayınları.
- Baltacı, C. (2005). XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri (Cilt 2). İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Başgöz, İ. (1999). Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bayhan, V. (2005). Türkiye'de Sivil Toplum Örgütleri, Demokrasi ve Patinaj. Sivil Toplum ve Demokrasi. (ss.145-170), İstanbul: Kaknüs Yayınları.

- Bayram, S. (2012). Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 21, 81-115.
- Berki, Ş. (1981). Vakıflar. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 8(1), 133-164. DOI: 10.1501/Hukfak_0000000808.
- Bobbio, N. vd. (1993). Gramsci ve sivil toplum. (Ed: John Keane), *Sivil Toplum ve Devlet: Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Bouamrane, C. (1988). İslam Tarihinde Eğitim Öğretim Kurumları. (Çev.: Nesimi Yazıcı), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 30(1), 279-285. DOI: 10.1501/Ilhfak_0000000734.
- Buğra, A. (1995). Devlet ve İşadamları. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buluş, İ. (2009). Sivil Toplum Kuruluşlarına Tarihsel Bir Örnek: Osmanlı Vakıfları. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16, 20-36.
- Canan, İ. (2004). "Bediüzzaman'a Göre İslam Aleminin Ana Meseleleri ve Çözüm Yolları", (Haz: Ömer Faruk Paksu), *Türk Düşünürlerin Gözüyle Said Nursi*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Cihan, A. ve Doğan, İ. (2007). Osmanlı Toplum Yapısı ve Sivil Toplum. İstanbul: 3F Yayınevi.
- Cohen, A. (2001). Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar. (Çev.: Nurettin Elhüseyni), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çağatay, N. (1989). Bir Türk Kurumu Olan AHİLİK. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çaha, Ö. (1994). Osmanlı'da Sivil Toplum, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 49 (3), 79-99.
- Çaha, Ö. (1995). Cumhuriyet Türkiye'sinin İlk Yıllarında Sivil Toplum. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 8 (2), 99-113.
- Çaha, Ö. (2004). Açık Toplum Yazıları. Ankara: Liberte Yayınları.
- Çaha, Ö. (2005). "Sivil Toplum Üstüne", (Ed: Lütfi Sınar), *Sivil Toplum ve Demokrasi*. (ss.9-22), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Çeçen, A. (1990). Atatürk'ün Kültür Kurumu; Halkevleri. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Çizakça, M. (2000). Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi. 22.06.2015 tarihinde www.tusev.org.tr adresinden alınmıştır.
- Doğan, İ. (2000). Sivil Toplum; Ondan Bizde de Var. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Doğan, İ. (2002). Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Duben, A. (1994). İnsan Hakları ve Demokratikleşme, Yerel Yönetimlerin ve Gönüllü Kuruluşların Rollerini. İstanbul: QALD-Dünya Yerel Yönetimler ve Demokrasi Akademisi Yayınları.
- Duran, B. (2005). "Türkiye'de Sivil Toplum ve Siyaset", (Ed: Lütfi Sınar), *Sivil Toplum: Farklı Bakışlar*. (ss.189-223) İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Durdu, M. B. (2003). Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 14, 291-318. DOI: 10.1501/OTAM_0000000502.
- Durgun, Ş. (1997). Türkiye'de Sivil Toplum ve Devlet. *Yeni Türkiye Dergisi (Sivil Toplum Özel Sayısı)*, 18, 218-223.
- Ergin, M. (2001). Nurculuk Gerçeği. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat.
- Erken, V. (1998). Bir Sivil Örgütlenme Modeli; Ahilik. Ankara: Seba Yayınları.
- Gedikoğlu, Ş. (1978). Kemalist Eğitim İlkeleri, Uygulamalar (Cumhuriyet Dönemi Eğitiminde Kemalist İlkeler, Uygulamalar, Sonuçlar ve Sorunlar).Çağdaş İstanbul: Yayınları.

- Gencay, C. (1979). Halk Eğitimi. Ankara: A. Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Gündüz, M. (2007). II. Meşrutiyet'in Klasik Paradigmaları: İctihad, Sebilü'r Reşat ve Türk Yurdu'nda Toplumsal Tezler. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Gündüz, M. (2013). "Türk/Osmanlı Eğitim Tarihinin Klasik Devrine Kısa Bir Bakış", (Der: Mustafa Gündüz) Osmanlı Eğitim Mirası; Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler, (ss.40-54). Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Gürata, M. (1974). Unutulan Adetlerimiz ve Loncalar. Ankara: Tisa Matbaacılık.
- Işık, İ. (1990). Bediüzzaman Said Nursi ve Nurculuk. İstanbul: Ünlem Yayınları.
- İnalçık, H. (2013). Osmanlı ve Modern Türkiye. İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnalçık, H. (2014). Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı: Devlet, Kanun, Diplomasi. (4. Baskı), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kalaycı, N. (1988). Cumhuriyet Dönemi'nde İlköğretim; Hükümet Programları ve Uygulamaları. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Karabaşoğlu, M. (2004). "Said Nursi", (Ed: T. Bora ve M. Gültekingil), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 6 İslamcılık İçinde (ss. 270-289). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karpat, K. H. (2010). Türk Demokrasi Tarihi. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2011). Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik. (Çev.: Recep Boztemur), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaya, A. (2014). Anadolu'nun Türk ve İslâm Yurdu Haline Gelişinde Ahîlerin Rolü ve Önemi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7 (29), 547-561.
- Kazıcı, Z. (2004). Osmanlı'da Eğitim Öğretim. İstanbul: Bilge Yayıncılık.
- Kenae, J vd. (1993). "Sivil Toplum ile Devlet Arasındaki Ayrımın Kökenleri ve Gelişimi", (Ed: John Keane) Sivil Toplum ve Devlet: Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar. İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Keyman, E. F. (2005). "Kamusal Alan, sivil Alan ve Demokrasi", (Ed: Lütfi Sınar), Sivil Toplum ve Demokrasi. (ss.99-122), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Keyman, E. F. (2006). Türkiye'de Sivil Toplumun Serüveni: İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha. Ankara: Sivil Toplum Geliştirme Merkezi.
- Kılıç, E., (1968). Türkiye'de Halk Eğitimi Başlangıçtan Bugüne Kadar. Ankara: Milli Eğitim Basım Evi.
- Koyuncu, B. (2006). Küreselleşme ve Türk İşadamları Derneği: TÜSİAD Örneği. Uluslararası İlişkiler, 3 (9), s. 125- 149. <http://www.uidergisi.com.tr/wp-content/uploads/2011/06/Kuresellesme-ve-Turk-Isadamlari-Derneği-TUSIAD-Ornegi.pdf> (Erişim Tarihi: 07.08.2015).
- Köprülü, B. (1951). Tarihte Vakıflar. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 8 (3), 479-518, DOI: 10.1501/Hukfak_0000000895.
- Kurt, İ. (1997). "Vakıf Müessesesi XV ve XVI. Asır Vakıfları", (Ed: Abdülkadir Özcan) XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, (ss. 521-523), İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı – Ensar Neşriyat.
- Küçükömer, İ. (2000). İdris Küçükömer Anısına; Türkiye'de Sivil Toplum Arayışları. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Lewis, B. (2010). Modern Türkiye'nin Doğuşu. (Çev.:Boğaç Babür Turna), Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Mahçupyan, E. (1995). İdeoloji ve Modernite, İstanbul: Patika Yayınları.
- Mardin, Ş. (1983). Jön Türklerin Siyasi Fikirleri: 1895-1908. Ankara: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1997). Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2002). Din ve İdeoloji. İstanbul: İletişim Yayınları.

Maşrap, A. ve Keskin, N. (2011). Ahiliğin Dünü ve Bugünü: Denizli Örneği. International Online Journal of Educational Sciences, 3 (1), 370-394.

Okumuş, E., Cihan, A. ve Avcı, M. (2006). Osmanlı Devleti’nde Eğitim, Hukuk ve Modernleşme. İstanbul: Ark Kitapları.

Özakupınar, Y. (2004). “Bediüzzaman ve Kur’an Medeniyeti”,(Yay. Haz: Ömer Faruk Paksu) Türk Düşünürlerin Gözüyle Said Nursi. İstanbul: Nesil Yayınları.

Özalp, A. (2008). Sivil Toplum Örgütlerinin Toplumsal ve Siyasal Bakımdan Önemi. (T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı Yeterlilik Tezi), Ankara. http://www.icisleri.gov.tr/ortak_icerik/www.icisleri/tez9.pdf (Erişim Tarihi: 07.07.2015).

Özdemir, İ. (2004). “Bediüzzaman Said Nursi’nin Çevre Anlayışı”,(Yay. Haz: Ömer Faruk Paksu) Türk Düşünürlerin Gözüyle Said Nursi. İstanbul: Nesil Yayınları.

Özsarı, M. (2012). Ege Bölgesi Halkevleri Edebi ve Kültürel Çalışmalar. (2. Baskı). İstanbul: Asi Kitap.

Öztürk, N. (2002). Ahilik Teşkilatı Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7, 43-56. <http://sbe.dumlupinar.edu.tr/7/43.pdf> (Erişim Tarihi: 10.05.2013).

Öztürk, N. (2005). İslam ve Türk Kültüründe Vakıflar. Vakıflar Dergisi, XXX, 7-20.

Sakaoğlu, N. (1992). Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sarıbay, A. Y. (1994). Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam. İstanbul: İletişim yayınları.

Sarıbay, A. Y. (2007), “Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum”, (Ed: Kalaycıoğlu, Ersin ve Sarıbay, Ali Yaşar), Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme,(ss.543-560. İstanbul: Akfa Aktüel.

Sarınay, Y. (1994). Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912–1931), İstanbul: Ötüken Yayınları.

Soysaldı, H. M. (2004). Vakıflar ve Psiko-Sosyal Fonksiyonları. Diyanet İlmî Dergi, 40 (3), 85-104.

Şapolyo, E. B. (1943). Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi. İstanbul: Güven Basımevi.

Şeker, M. (1992). Osmanlı Vakfiyelerinde Çevre Bilinci ve Örnekleri. Ekoloji Çevre Dergisi, 1 (4), 26-30. <https://www.ekoloji.com.tr/resimler/4-7.pdf> (Erişim Tarihi: 24.06.2015).

Şimşek, S (2002). Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri: 1923-1951. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Talas, M. (2011). Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi. TÜBAR, XXIX, 387-401.

Tarhan, N. (2004). “Ahlakın Güncelleşmesinde Yeni bir Tarz: “İmam Nursi Modeli”, (Yay. Haz: Ömer Faruk Paksu) Türk Düşünürlerin Gözüyle Said Nursi. İstanbul: Nesil Yayınları.

Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1999). Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü. Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınevi.

Toksoy, N. (2007). Halkevleri; Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak. Ankara: Orion Yayınları.

Tosun, G. E. vd. (2005). “Türkiye’de Devlet-Sivil Toplum İlişkisi ve Demokrasinin Pekişmesinin Önündeki Engeller”, (Ed: Lütfi Sınar), Sivil Toplum ve Demokrasi. (ss.123-143), İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Tuna, O. (1973). Türkiye’de Meslekî ve Teknik Eğitim. Ankara: Ay yıldız Matbaası.

Turan, K. (1996). Ahilikten Günümüze Mesleki ve Teknik Eğitimin Tarihi Gelişimi. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Türköne, M. (2003). Devletli sivil toplum. *Sivil Toplum*, 2, 53-58.

TÜSİAD, (2015) Temel Konular. <http://www.tusiad.org.tr/temel-konular> (Erişim Tarihi: 07.08.2015).

Uluç, A. V. (2013). Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokrasi İlişkisi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14 (1), 399-418.

Yavuz, H. Y. (2004). “Bediüzzaman Said Nursi ve Nurculuk”, (Ed: T. Bora ve M. Gültekingil), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 6 İslamcılık İçinde* (ss. 264- 294). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeğen, M.,Keyman, E. F., Çalışkan, M. A. ve Toy, U. U. (2010).Türkiye’de Gönüllü Kuruluşlarda Sivil Toplum Kültürü. Yaşama Dair Vakıf, Nisan. <http://tr.yada.org.tr/pdf/d74fb3e0cab68964840d915cbb98432f.pdf> (Erişim Tarihi: 30.07.2015).

Yeşilkaya, N. G. (1999). Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldırım, A. (2001). Sosyal Bütünleşme Açısından Sivil Toplum Örgütleri: Isparta uygulaması. (Yayınlanmamış YL Tezi),Süleyman Demirel Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sosyoloji Anabilim Dalı, Isparta.

Yücekök, A. N., Turan, İ. ve Alkan, M. Ö. (1998). Tanzimat’tan Günümüze İstanbul’da STK’lar. İstanbul: Tarih Vakfı.

Yüksel, A. T. (2003). Türk-İslâm Medeniyetinde Vakıfların Yeri ve Önemi. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, 47-54.

Zeyrek, Ş. (2006). Türkiye’de Halkevleri ve Halkodaları. Ankara: Anı Yayınları.

Zürcher, E. J. (2002). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. (12. Baskı) İstanbul: İletişim Yayınları.